

ZYG MUNT M. ZIMNY

## SPRAWIEDLIWOŚĆ DECYZJI SPOŁECZNYCH, JEJ MIERZENIE I DOSKONALENIE \*)

### 1. Pojęcie sprawiedliwości społecznej jako celu procesualnego

Doskonałość życia i działania człowieka i ludzkich społeczeństw jest stanem wzorcowym, celem finalnym, do którego ludzie dążą chcąc osiągnąć go chociażby częściowo. Ale doskonałość rozumiana jako cel finalny ludzkiego dążenia jest nieosiągalna (por. Tatarkiewicz, 1976). Stąd powstaje rozumienie doskonałości jako procesu dążenia i zbliżania się do tego celu finalnego, który przecież w miarę postępu ludzkiego poznania może się także sam udoskonalać w ludzkim pojęciu.

Doskonałość jako proces dążenia do celu finalnego — wzorca życia i działania tak jednostkowego jak i społecznego obejmuje więc:

- doskonalenie ludzkiego poznania przez podejmowanie nowych decyzji poznawczych co do tego, że jakaś sytuacja lub jej element są, że są takie a takie, że mają określoną wartość dla nas lub dla innych ludzi, oraz
- doskonalenie ludzkiego działania przez podejmowanie nowych decyzji wykonawczych co do wyboru najbardziej zbliżonych do poznanego wzorca sposobów zachowania i działania w określonych sytuacjach.

Sprawiedliwość społeczna, a ściślej sprawiedliwość decyzji dotyczących członków społeczeństwa, tak poznawczych jak wykonawczych, jest jednym z podstawowych aspektów doskonałości współżycia i współdziałania w społeczeństwie.

Stosownie do tego sprawiedliwość społeczna podlega doskonaleniu tak ze względu na nowe decyzje poznawcze, określające zmienne kryterialne oceny stanu i działania ludzi, jak ze względu na nowe decyzje wykonawcze, określające zmienne sankcje przyporządkowane do zmiennych ocen. Można ją więc rozpatrywać statycznie, oraz dynamicznie w aspekcie

\*) Drugą część tego opracowania wykorzystałem w nieco innej wersji w referacie pt. „The model of just distributive decision making” wygłoszonym na konferencji pn. „Societal development Social policy and Helping professions” w Amsterdamie 18—20 grudnia 1984.



kryteriów ocen, rodzajów sankcji, odwzorowania ocen w sankcje, a także w aspekcie procedur stosowania sankcji.

Pojęcie sprawiedliwości społecznej określa:

- relacje społeczne między mocniejszym a słabszymi, w szczególności między społeczeństwem jako całością a jego członkami, lub między reprezentującą to społeczeństwo grupą władzy a podwładnymi i dalej
- ogólnie społecznie uznane za trafne decyzje poznawcze, co do zmiennych kryterialnych, według których społeczeństwo (lub reprezentująca je władza) ocenia członków społeczeństwa, ich stan i działanie,
- ogólnie społecznie uznane za słuszne decyzje wykonawcze co do zmiennych sankcji (pozytywnych albo negatywnych) jedno-jednoznacznie przyporządkowanych do zmiennych kryterialnych oceny stanu lub działania (pozytywnej albo negatywnej),
- relację równości wszystkich członków społeczeństwa wobec kryteriów oceny oraz wobec sankcji stosowanych przez społeczeństwo lub reprezentującą go grupę władzy.

Względnie stały sposób przyporządkowania ocen i sankcji zwano dotąd w literaturze zasadą traktowania.

Chaim Perelman (1959, s. 110) zwrócił uwagę jedynie na ostatnią wymienioną cechę pojęcia sprawiedliwości w rozumieniu statycznym uznając sprawiedliwość za jednakowe (a więc równe) traktowanie wszystkich ludzi należących do jakiejś konkretnej kategorii istotnej (można domniemywać — kategorii oceny stanu lub działania).

John Rawls (1972) uwzględnił ponadto dynamiczne rozumienie pojęcia sprawiedliwości nie ograniczając się jedynie do sposobu realizacji zasad traktowania, ale biorąc pod uwagę także same te zasady (por. Kostowska, 1983, s. 273).

Elżbieta Kostowska (1983, s. 275 i nn.) idąc za Rawlsem wyeksponowała dynamiczny charakter pojęcia sprawiedliwości i stwierdziła, że zasada traktowania wszystkich należących do wyznaczonych kategorii istotnych będzie sprawiedliwa, jeżeli to traktowanie będzie jednakowe (równe), oraz jeżeli same zasady będą zgodne z istniejącymi stosunkami społecznymi i ukształtowanymi na ich bazie oczekiwaniami co do norm i wartości. Wyróżnia też dwojakiego rodzaju genezę zasad regulujących stosunki społeczne, a mianowicie: istniejący system władzy politycznej oraz zmiany dokonujące się w procesach rozwoju społecznego. Zmiany te dotyczą wzorów kulturowych, przez pryzmat których społeczeństwo kontroluje, czy zasady ferowane przez system władzy są z nimi zgodne, a w przypadku dostrzeżonej niezgodności dąży do ich skorygowania.

Przyjmuję, że:

1. istotę sprawiedliwości w ujęciu statycznym stanowi równość traktowania podwładnych ze względu na ściśle okre-



lone zasady, czyli równość sankcjonowania za tak samo, na podstawie takich samych skal, ocenione własności w ramach tych samych ocenianych właściwości (zmiennych kryterialnych) stanu lub działania.

2. istotę sprawiedliwości w ujęciu dynamicznym stanowi społeczne uświadamianie sobie i kulturowe doskonalenie:

- systemu ocenianych właściwości i skal ich mierzenia
- systemu stosowanych sankcji (pozytywnych i negatywnych) i ich skal
- reguł przyporządkowania sankcji poszczególnych rodzajów do ocen pod względem istotnych branych pod uwagę właściwości, czy odwzorowania systemu ocen w system sankcji.

Sprawiedliwością jest więc równe traktowanie ze względu na równą liczbę tych samych właściwości stanu i działania, ale doskonałość tej sprawiedliwości, jej kulturowy poziom, jest tym wyższy:

- im więcej właściwości istotnych jest branych pod uwagę,
- im bardziej dostosowana do aktualnych stosunków społecznych jest systemowa hierarchia ważności tych właściwości,
- im bardziej dostosowane do rzeczywistych możliwości mierzenia (odróżniania, porównywania, klasyfikowania, porządkowania, mierzenia przy użyciu quasijednostki i rzeczywistej jednostki miary bez albo przy znajomości początku skali — jej punktu zerowego) są stosowane skale pomiaru, oraz
- im wyżej zorganizowane skale można uznać za dostosowane do rzeczywistych możliwości mierzenia i tym samym do możliwości poznania.

Powyższa analiza stanowi równocześnie operacyjną definicję sprawiedliwości tak w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym, pozwalającym w prosty sposób wyznaczyć odnośne programy badań. A badania takie mają szczególne znaczenie, gdyż poprzez społeczne uświadomienie aktualnego stopnia niesprawiedliwości — sprawiedliwości w życiu społecznym, aktualnego kulturowego poziomu tej sprawiedliwości, oraz zgodności z tymże poziomem odnośnej praktyki społecznej stosowanej przez władzę, jest warunkiem koniecznym kulturowego doskonalenia sprawiedliwości i redukcji ewentualnych niezgodności między poziomem sprawiedliwości kulturowo oczekiwanym a stosowanym przez władzę.

Przechodząc do bardziej szczegółowego potraktowania podstaw sprawiedliwości społecznej zatrzymam się na analizie teoretycznej normatywnego systemu właściwości istotnych, które mogą i powinny być oceniane oraz redukowane bądź sankcjonowane.

Normatywny system właściwości istotnych jest systemem społecznie uznanych wartości. Można wyróżnić w nim dwie duże grupy poziomów:

- pierwszą, opartą na kryterium istnienia jednostki i jej przy-



należności do społeczeństwa gwarantującą swym członkom świadczenia według ich potrzeb,

- drugą, opartą na kryterium przydatności działań jednostki jako członka społeczeństwa dla społeczeństwa, dla redukcji jego potrzeb, gwarantującą tym jednostkom odpowiednie uznanie społeczne, tak ekonomiczne, jak pozaekonomiczne (moralne) według ich pracy (o określonej użyteczności społecznej, złożoności, jakości i ilości).

Do pierwszej dużej grupy poziomów wartości należy zaspokajanie przez społeczeństwo potrzeb zachowania i rozwoju życia każdej należącej do niego jednostki, a więc potrzeby bezpieczeństwa i rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego jednostki. Wynikają z tego postulaty:

1. Równych możliwości zewnętrznych każdej jednostki współtworzącej dane społeczeństwo redukcji jej potrzeb biologicznych jako osobnego organizmu, a więc tak fizycznych, jak psychicznych, jak socjopsychicznych (społecznych).

Zmiennymi kryterialnymi będą tu:

- potrzeby ochrony organizmu przed zagrożeniami
  - fizycznymi, naruszania (masy) ciała organizmu, redukowane w ramach równego prawa do korzystania z ochrony organów bezpieczeństwa publicznego oraz inspekcji bezpieczeństwa i higieny pracy,
  - termicznymi, negatywnego wpływu ruchu, wilgotności i temperatury powietrza narażającego na przegrzanie albo na zbyt dużą utratę ciepła organizmu, redukowane w ramach równego prawa do korzystania z mieszkania, ogrzewania i odpowiedniej odzieży,
  - chemicznymi, negatywnego wpływu zanieczyszczania (zatrucia) powietrza, wody i pokarmów, redukowane w ramach równego prawa do korzystania z czystego powietrza i wody oraz z nieskażonych pokarmów,
  - fizjologicznymi, negatywnego wpływu na organizm produktów zmęczenia, redukowane w ramach równego prawa do korzystania z możliwości odpoczynku w mieszkaniu, na wczasach, na zajęciach rekreacyjnych różnego rodzaju,
- potrzeby odżywienia organizmu, czyli uzupełniania ubytków jego energii zależnych od:
  - wieku: niemowlęta, dzieci, młodzież, dorośli, starcy,
  - stanu szczególnego: ciąża, choroba,
  - uciążliwości wykonywanej pracy: lekkiej, normalnej, ciężkiej, redukowane w ramach równego prawa do pracy, oraz do korzystania z świadczeń socjalnych i zabezpieczenia społecznego,



2. Równych możliwości redukcji potrzeb społecznych wszystkich jednostek jako członków społeczeństwa.

Zmiennymi kryterialnymi będą tu np.:

- potrzeby posiadania tolerancji społecznej we współżyciu i współdziałaniu, np. posiadania swobody myśli i słowa,
- potrzeby przynależności do określonego społeczeństwa, rzetelnej informacji i uczestniczenia we władzy (prawa głosu),

3. Równego startu społecznego i możliwości rozwoju wszystkich jednostek jako członków społeczeństwa.

Zmiennymi kryterialnymi będą tu np.:

- potrzeby rozwoju fizycznego,
- potrzeby posiadania zewnętrznych możliwości uczenia się, wykonywania pracy w wyuczonym zawodzie,
- potrzeby posiadania zewnętrznych możliwości realizacji działań twórczych: naukowych, technicznych i artystycznych.

Do drugiej grupy poziomów wartości należy działalność jednostek jako członków społeczeństwa w tymże społeczeństwie. Wynikają z tego postulaty sankcjonowania tej działalności i jej skutków w sposób proporcjonalny do ich ocen według następujących zmiennych kryterialnych:

- społecznego znaczenia skutków działalności jednostki w danej sytuacji w szczególności od:
  - społecznej użyteczności skutków tych działań,
  - właściwości sytuacji działania, np. ograniczających swobodę działania jednostki lub utrudniających samo działanie,
- stosunku jednostki do skutku swego działania w przypadku, gdy skutek ten nie jest zgodny z oczekiwanym, społecznie użytecznym, w szczególności
  - stosunku intencjonalnego (*ex ante*) przed zobaczeniem skutku
    - zgodności skutku rzeczywistego z skutkiem zamierzonym przez jednostkę,
    - zaangażowania jednostki w osiągnięcie skutku przez nią zamierzonego,
  - stosunku krytycznego (*ex post*) po zobaczeniu skutku.

Pierwsze kryterium główne — społecznego znaczenia skutku działania jednostki — ma charakter społecznie zobiektywizowany; drugie — stosunku jednostki do skutku swego działania — charakter jednostkowo subiektywny.

Ze względu na kryterium użyteczności działań wyróżniamy:

- działalność prospołeczną jednostki, czyli użyteczną dla społeczeństwa służącą zaspokajaniu jego potrzeb,
- działalność aspołeczną, czyli użyteczną jedynie dla jednostki działa-



jącej, nie liczącą się ani z potrzebami społecznymi, ani z normami współżycia i współdziałania,

- działalność antyspołeczną, czyli świadomie ukierunkowaną na szkodę społeczeństwa i pogłębiającą jego potrzeby bezpieczeństwa,

Ze względu na kryterium społecznej wagi skutków działań wyróżniamy:

- w ramach działalności prospołecznej — wkład pracy o określonej złożoności, dokładności i ilości (wielkości) w społeczny proces pracy, sankcjonowany przez proporcjonalny do niego udział w podziale uznań społecznych:
  - ekonomicznych w postaci udziału w podziale dóbr gospodarczych (produktów),
  - pozaekonomicznych w postaci udziału w podziale dóbr moralnych (zaszczytów),
- w ramach działalności aspołecznej — ekstensywność i intensywność przeszkadzania innym przez naruszanie społecznie przyjętych norm współżycia i współdziałania, sankcjonowaną przez proporcjonalne kary porządkowe, administracyjne, czy sądowe z oskarżenia cywilnego oraz kary moralne w postaci społecznej dezaprobaty i dezakceptacji,
- w ramach działalności antyspołecznej — wielkość i zasięg wyrządzonych szkód oraz ich dalszych konsekwencji, sankcjonowanych przez proporcjonalne kary sądowe z oskarżenia publicznego oraz kary moralne w postaci społecznej i publicznej dezakceptacji.

Kryterium społecznie uznanych właściwości sytuacji działania jednostki usprawiedliwia skutki jej działania wobec społeczeństwa w przypadku nieosiągania oczekiwanych skutków działań prospołecznych lub podjęcia działań aspołecznych, czy nawet antyspołecznych, i wpływa na zmniejszenie lub uchylenie społecznej sankcji negatywnej, tak samo zresztą, jak kryterium krytycznej oceny własnego działania i jego skutków *ex post*.

Kryterium intencjonalności i zaangażowania w osiągnięcie określonych skutków *ex ante* funkcjonuje w ścisłej zależności od kwalifikacji skutków według kryterium ich pożyteczności społecznej, a w szczególności:

- podnosząco *in plus* ocenę zaniżonych (względem oczekiwanych) skutków działań prospołecznych,
- podnosząco *in minus* ocenę lekceważonych skutków społecznych działań aspołecznych,
- podnosząco *in minus* ocenę zaniżonych (względem zamierzonych) skutków działań antyspołecznych.

Proporcjonalnie do ocen działania i jego skutków ich społeczne sankcjonowanie pozytywne albo negatywne wymaga, aby:

- równą miarą mierzyć działania każdej jednostki w społeczeństwie



i skutki tych działań i

- równą miarą mierzyć przyporządkowane do tych działań i ich skutków sankcje, tak pozytywne jak negatywne.

A „równą miarą” znaczy tu tyle, co w zakresie:

- tych samych zmiennych (właściwości) działania i jego skutków,
- tych samych zmiennych (właściwości) sankcji,
- przy tym samym przyporządkowaniu zmiennych kategoryzujących sankcje do zmiennych kwalifikujących działania i ich skutki.

Reguły przyporządkowania wartości zmiennych sankcji do wartości zmiennych działania zależą od sposobu zdefiniowania zmiennych działania i ich metryfikacji, od sposobu zdefiniowania zmiennych sankcji oraz sposobu zdefiniowania hierarchii tak zmiennych działania, jak zmiennych sankcji.

Samo zaś określenie hierarchii jest funkcją:

- kultury społeczeństwa jako uznanego systemu (hierarchii) wartości społecznych,
- przyjętego kierunku polityki społecznej, w tym także społeczno-gospodarczej.

Operacjonalizacja zmiennych kryterialnych działania i jego skutków może posunąć się do wprowadzenia zmiennych warunkowych, stanowiących warunek konieczny ale niewystarczający do osiągnięcia danych skutków. Można je więc wykorzystywać dopiero wtedy, gdy ten warunek został statystycznie spełniony, tj. gdy dane skutki działania zostały z wystarczającą częstością osiągnięte. Dotyczy to na przykład wyników pracy w działaniach prospołecznych, gdzie można brać pod uwagę takie zmienne warunkowe, jak kwalifikacje formalne kandydata na pracownika, jego dotychczasowy staż pracy, ale można oparte na nich sankcje pozytywne uznać za słuszne i sprawiedliwe dopiero wtedy, gdy pracownik wykona przydzielone mu zadania zgodnie z oczekiwaniami zakładu pracy.

Każdy człowiek ma poczucie niesprawiedliwości — sprawiedliwości traktowania go i innych członków społeczeństwa w tymże społeczeństwie — rozwój aktualnej społecznej konsensyjności tak, aby wszyscy członków społeczeństwa ma poczucie niesprawiedliwości — sprawiedliwości potraktowania ich.

W tej samej interakcji społecznej jednak poczucia te dotyczące oceny stopnia niesprawiedliwości — sprawiedliwości traktowania i bycia traktowanym nie zawsze są zgodne. Stąd wniosek, że zasady traktowania przez władze nie zawsze są zgodne z oczekiwaniami osób traktowanych, a tych z oczekiwaniami osób postronnych.

Wychowanie społeczeństwa dla sprawiedliwości i przeciw niesprawiedliwości ma na celu

- w ujęciu statycznym, w przekroju czasowo-poprzecznym, zredukować



do minimum niezgodności w ocenie sprawiedliwości traktowania i bycia traktowanym w odczuciu traktowanego i osób postronnych przez rozwój aktualnej społecznej konsensyjności tak, aby wszyscy członkowie społeczeństwa mogli w określonych sytuacjach społecznych zgodnie i trafnie przewidywać reakcje sankcjonujące,

- w ujęciu dynamicznym, przekroju czasowo-podłużnym, zredukować do minimum niezgodności w ocenie sprawiedliwości traktowania i bycia traktowanym przez społeczny rozwój zasad traktowania, tak aby doskonaliło się samo rozumienie sprawiedliwości.

## **2. Technika rozwijania poczucia sprawiedliwości społecznej przy rozdziale świadczeń**

Jeżeli przyjmiemy, że sprawiedliwość społeczna to tyle, co równe traktowanie (sankcjonowanie) członków społeczeństwa należących do tych samych istotnych kategorii branych pod uwagę zmiennych kryterialnych oceny stanu i działania tych ludzi (por. Perelman, 1959, Kostowska, 1983), oraz że kulturowy poziom sprawiedliwości zależy od liczby i kompletności istotnych zmiennych kryterialnych branych pod uwagę przy ocenie stanu i działania członków społeczeństwa, od precyzji odwzorowania systemu ważności istotnych zmiennych kryterialnych w aktualnie panującym systemie norm i wartości społecznych w system liczb naturalnych, oraz od dokładności dostosowania skal pomiaru zmiennych kryterialnych do rzeczywistych możliwości mierzenia tych zmiennych i wyróżnienia istotnych kategorii ich wartości, to kulturowy poziom sprawiedliwości społecznej można kontrolować biorąc pod uwagę:

- system sankcji, obejmujący zmienne sankcji i wyróżnione ich wartości,
- system zmiennych kryterialnych oceny stanu i działania zorganizowany według relacji ważności tych zmiennych, oraz wyróżnione istotne kategorie wartości tych zmiennych,
- odwzorowanie systemu ważonych kategorii wartości zmiennych kryterialnych w system sankcji.

Jeżeli zaś przyjmiemy dalej, że kulturowy poziom sprawiedliwości społecznej podlega doskonaleniu i to tak ze względu na decyzje poznawcze określające zmienne kryterialne, ich wartości i istotne kategorie tych wartości w odniesieniu do oceny stanu i działania członków społeczeństwa, jak i ze względu na decyzje wykonawcze, sankcjonujące, przyporządkowujące konkretne sankcje do konkretnych ocen oraz określające procedury stosowania tych sankcji, to kontrolując kulturowy poziom sprawiedliwości społecznej w kolejnych okresach czasu możemy orzekać o rozwoju sprawiedliwości.



W normatywnym systemie istotnych zmiennych kryterialnych (właściwości stanu i działania) jako systemie społecznie uznanych wartości wyróżniliśmy:

- grupę wartości podstawowych, opartą na kryterium istnienia jednostki i jej przynależenia do społeczeństwa, gwarantującą jej jako członkowi społeczeństwa świadczenia według jej potrzeb, oraz
- grupę wartości rozwojowych, opartą na kryterium przydatności jednostki dla społeczeństwa, dla redukcji jego potrzeb, gwarantującą jej odpowiednie uznanie społeczne, tak ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne (moralne) według wkładu pracy (o określonej pożyteczności społecznej, złożoności, jakości i ilości).

W dalszym ciągu opracowania zajmę się jedynie pierwszą z tych grup wartości, do której należy zaspokajanie przez społeczeństwo potrzeb zachowania i rozwoju życia każdej należącej do niego jednostki, a więc zaspokajanie potrzeb jej bezpieczeństwa i rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego. Druga z wyróżnionych grup wartości wymaga osobnego opracowania jako problemowo znacznie bardziej złożona.

Społeczeństwo dysponuje pewnym zasobem dóbr, które może przeznaczyć na zaspokajanie potrzeb bezpieczeństwa i rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego każdego z swoich członków.

Wielkość i intensywność określonych potrzeb członków społeczeństwa wynika z aktualnego stanu warunków ich życia. Warunki te określane w różnych ich aspektach stają się motywami, zmiennymi kryterialnymi, podejmowania decyzji społecznych w sprawie przydziału tym członkom odpowiednich dóbr stosownie do przyjętych społecznych norm i społecznie posiadanych możliwości. Różne aspekty tych warunków jako motywy, zmienne kryterialne, mogą mieć różne znaczenie, różne wagi dla mocy (ekstensywności i intensywności) określonych potrzeb jednostek. Natomiast razem wzięte przy uwzględnieniu ich wag pozwalają uporządkować te jednostki według mocy (ekstensywności i intensywności) ich potrzeb ocenionej na podstawie zmierzonych wartości tych samych ważonych zmiennych kryterialnych.

Do wspomnianego zasobu dóbr społecznych dysponowanych na zaspokojenie potrzeb bezpieczeństwa i rozwoju fizycznego członków społeczeństwa należy tzw. fundusz na świadczenia socjalne, a więc mieszkaniowe, bytowe, socjalne (wypoczynku) i kulturalne (recepji kultury). Świadczenia te są bądź obligatoryjne, to jest należne każdemu członkowi społeczeństwa, który włączył się do działań społecznych, bądź fakultatywne, to jest udzielane wybiórczo tylko niektórym członkom społeczeństwa w zależności od ich potrzeb i w kolejności mocy (ekstensywności i intensywności) tych potrzeb, a to z uwagi na ogólnie zbyt duże potrzeby w stosunku do społecznych możliwości ich zaspokojenia.



Wśród świadczeń fakultatywnych wyróżnia się świadczenia nieodpłatne oraz częściowo odpłatne, przy czym ta częściowa odpłatność może rozciągać się aż do pełnej odpłatności włącznie. Świadczenia mogą być przekazywane osobowo w sposób adresowany imiennie do pracownika lub członków jego rodziny albo bezosobowo jako do dowolnego członka załogi przez umożliwienie mu doraźnego korzystania z określonych świadczeń, gdy odczuje taką potrzebę. Świadczenia fakultatywne osobowe mogą być realizowane w formie pieniężnej, rzeczowej, udostępnienia urządzeń, udostępnienia usług, oraz udostępnienia urządzeń i usług łącznie.

Do świadczeń fakultatywnych osobowych nieodpłatnych należą wyłączenie świadczenia realizowane w formie pieniężnej i to:

- mieszkaniowe
  - pożyczki na opłacenie wkładu mieszkaniowego
  - pożyczki na pokrycie kosztów remontu mieszkania
  - pożyczki na pokrycie kaucji mieszkaniowej
  - pożyczki na budowę domku
- bytowe
  - zasiłki dla emerytów i rencistów
  - organizowanie możliwości zarobkowych (zatrudnienia) dla pracowników o niepełnej sprawności zawodowej
  - zasiłki lub pożyczki dla młodych małżeństw.

Do ważniejszych świadczeń fakultatywnych osobowych częściowo odpłatnych należą świadczenia:

- bytowe w formie udostępnienia urządzeń i usług
  - przyjęcie dzieci do żłobka
  - przyjęcie dzieci do przedszkola
- socjalne w formie udostępnienia urządzeń
  - pracownicze ogródki działkowe
- socjalne w formie udostępnienia urządzeń i usług łącznie
  - skierowania na wczasy pracownicze
  - skierowania na wczasy rodzinne
  - skierowania dzieci na kolonie, obozy
  - skierowania do ośrodka wczasów niedzielnych.

Świadczenie występuje tu w roli zmiennej sankcjonowania stanu określonych właściwości jednostki jako członka społeczeństwa, z tym, że wielkość poszczególnych rodzajów sankcji jest z góry społecznie normowana (ustalona) i przyporządkowana do mocy (ekstensywności i intensywności) potrzeb jednostki i to takiej mocy, jaka wynika z obiektywnego stanu warunków jej życia.

Zadanie decyzyjne określone jest w chwili podejmowania decyzji na zbiorze osób, które wniosły prośbę o przydział danego świadczenia fakultatywnego jako na zbiorze alternatyw wyboru, który maleje po każdej



kolejnej decyzji. Zadanie decyzyjne sprowadza się zatem do uporządkowania zbioru alternatyw  $\{a_k\}_{k=1,\dots,n}$  według malejących wartości funkcji decyzji.

Rozwiązanie zadania wymaga następujących operacji:

1. Określenie zbioru motywów w postaci zbioru zmiennych kryterialnych  $\{x_i\}_{i=1,\dots,m}$  o istotnym znaczeniu dla zadania decyzyjnego przez
  - a) odpomnienie z posiadanego doświadczenia i zebranie motywów, czyli zmiennych kryterialnych  $x_i$ , od których powinny zależeć decyzje w sposób istotny,
  - b) logiczną analizę zebranych zmiennych kryterialnych z punktu widzenia równorzędności ich zakresów oraz niezależności, i skreślenie zmiennych podporządkowanych bądź zależnych (skorelowanych) przy ewentualnym ich uwzględnieniu w procesie metryfikacji zmiennej naporządkowanej.
2. Oszacowanie wag, czyli arbitralne określenie stopni ważności poszczególnych istotnych  $m$  zmiennych kryterialnych  $x_i$  (o wagach większych od zera) przez:
  - a) porównywanie ważności  $m$  zmiennych kryterialnych  $x_i$  i rozstrzyganie:
    - czy są równoważne, czy nie, a jeśli nie, to czy są uporządkowane silnie, czy słabo?
    - czy różnice ich ważności rzędu 1 do co najdalej rzędu  $m-1$  są równe, czy różne, a jeśli różne, to czy uporządkowane silnie, czy słabo?
    - czy jednostki miary różnic ich ważności rzędu 1 i dalszych do co najdalej  $m-1$  są w kolejnych rzędach międzyrzędowo równe czy różne, a jeśli różne, to monotoniczne (rosnące albo malejące) czy niemonotoniczne?
    - czy subiektywna skala ważności zmiennych uporządkowanych jest subiektywną skalą stosunkową, to znaczy, czy człowiek uświadamia sobie jakąś subiektywnie przyjętą jednostkę miary i bezwzględne zero ważności mimo braku jej fizycznego odpowiednika zewnętrznego, czy nie?
  - b) odwzorowanie ważności  $m$  zmiennych kryterialnych  $x_i$  w system liczbowy wag tych zmiennych, a mianowicie, jeśli oszacowaliśmy ważności tych zmiennych jako:
    - równe, to przypisujemy każdej z nich liczbę 1,
    - uporządkowane, o równych różnicach, to przypisujemy im liczby naturalne z przedziału  $[1, i]$ , gdzie  $i=2,\dots,l$  przy  $l=m$  dla silnego uporządkowania, oraz  $l < m$  dla słabego uporządkowania,
    - uporządkowane, o uporządkowanych różnicach rzędu 1 do co najdalej  $m-1$ , oraz o równych jednostkach tych różnic w po-



szczególnych rzędach, to przypisujemy tym ważnościom liczby naturalne z przedziału  $[1, i]$ , gdzie  $i = 2^2, \dots, 2^{l-1}$  przy  $l = m$  dla silnego uporządkowania różnic we wszystkich ich rzędach, oraz  $l < m$  dla słabego uporządkowania,

- uporządkowane, o uporządkowanych różnicach rzędu  $1, \dots, m-1$ , oraz o różnych jednostkach tych różnic w poszczególnych ich rzędach, to przypisujemy tym wagom liczby naturalne z przedziału  $[1, i]$ , gdzie  $i$  jest przez każdą osobę arbitralnie ustalane w taki sposób, aby było wielokrotnością dowolnie przyjętej jednostki (Oceniający stara się dla każdej pary zmiennych kryterialnych znaleźć odpowiedź na pytanie, ile razy jedna ze zmiennych w parze jest ważniejsza dla podjęcia właściwej decyzji niż druga i w taki sposób dobiera liczby naturalne, aby odwzorować te relacje i aby były one między parami spójne).

Otrzymane w ten sposób liczby określające wagi zmiennych kryterialnych odwzorowują relacje ważności tych zmiennych na skalach subiektywnych porządkowych: silnej, słabej albo zmetryzowanej albo na skali subiektywnej stosunkowej. Skale porządkowe pełnią tu jedynie rolę pomocniczą w procesie budowy skali stosunkowej, najwyżej zorganizowanej, spełniającej nie tylko warunek addytywności, ale dopuszczającej przekształcenia multiplikatywne niezbędne do budowy funkcji (kryterium) decyzji.

Uwaga! Sposób zrealizowania operacji arbitralnego przypisywania wag do poszczególnych zmiennych kryterialnych opartego na przyjęciu równości tych wag, ich porządku, porządku różnic między nimi oraz ilorazów wag może być:

- indywidualny lub zespołowy w toku dyskusji; otrzymujemy wtedy tylko jeden wynik operacji,
- zbiorowy w badaniach statystycznych, które obejmują całą populację zainteresowanych osób albo jedynie pobraną z niej próbę losowo-reprezentacyjną; otrzymujemy wtedy średnią ze zbioru wyników operacji.

Przypisane zmiennym kryterialnym wagi przez poszczególne osoby są wagami bezwzględными. Zawsze możliwe jest jednak a w przypadku badań statystycznych konieczne, zastosowanie wag względnych, które są międzyosobowo porównywalne i pozwalają na analizę ich statystycznego rozkładu. Waga względna,  $w$ , przypisana przez  $j$ -tą osobę  $i$ -tej zmiennej kryterialnej wyraża się wzorem

$$w_{ij} = \frac{v_{ij}}{\sum_i v_{ij}}$$

gdzie:  $w$  oznacza wagę względną

$v$  oznacza wagę bezwzględną



$i$  oznacza zmienną kryterialną, której waga dotyczy  
 $j$  oznacza osobę, która tę wagę przypisała określonej  $i$ -tej  
 zmiennej kryterialnej  
 a waga względna, będąca średnią z próby statystycznej, wzorem

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n w_{ij}}{n}$$

Wyznaczanie wag  $w_i$  poszczególnych  $i$ -tych zmiennych kryterialnych może nastąpić za pomocą techniki sędziów kompetentnych zastosowanej bądź w wersji dyskusji zespołowej, bądź w wersji próby statystycznej.

3. Zmierzenie wartości zmiennych kryterialnych  $x_i$  dla poszczególnych  $k$ -tych alternatyw wyboru (osób ubiegających się o określone świadczenie) z dokładnością do istotnych kategorii wartości  $x_{ik}$  tych zmiennych w sposób
  - obiektywny, jeśli to tylko możliwe
  - arbitralny
    - zbiorowy w badaniach statystycznych w danej populacji osób lub w pobranej z niej próbie,
    - zespołowy w toku dyskusji
    - indywidualny (niepożądana ostateczność)
4. Wyrażenie wartości  $X_{ik}$  na uniwersalnej skali  $U$  o wartościach z przedziału domkniętego  $[0,100]$ , która przybiera każdorazowo własności skali zmiennej badanej  $x_i$ , a więc może być np. dwu- lub wielopunktowa, porządkowa, przedziałowa, czy stosunkowa. Transformacji wartości  $X_{ik}$  ze skali  $X$  na skalę  $U$  dokonujemy za pomocą jednego z dwu wzorów:

$$(1) \quad U_{ik} = \frac{X_{i\sup} - X_{ik}}{X_{i\sup} - X_{i\inf}} \cdot 100 \qquad (2) \quad U_{ik} = \frac{X_{ik} - X_{i\inf}}{X_{i\sup} - X_{i\inf}} \cdot 100$$

gdzie  $X_{i\sup}$  = kres górny wartości zmiennej  $x_i$  w próbie (być może najbliższa większa od otrzymanej okrągła wartość  $X_i$ )  
 $X_{i\inf}$  = kres dolny wartości zmiennej  $x_i$  w próbie (być może najbliższa mniejsza od otrzymanej okrągła wartość  $X_i$ )  
 w zależności od tego, czy niska (wzór 1), czy wysoka (wzór 2) wartość  $X_{ik}$  ma dawać większą wartość  $U_{ik}$ , czy ma w wyższym stopniu kwalifikować kandydata do przydzielenia mu świadczenia, o które się ubiega.

5. Zbudowanie funkcji (kryterium) decyzji dla poszczególnej  $k$ -tej alternatywy wyboru ze zbioru  $n$  alternatyw, czyli osób ubiegających się



o przyznanie danego świadczenia, przez sumowanie ważonych istotnych kategorii wartości zmiennych  $x_i$  ( $i=1, \dots, m$ ) wyrażonych w jednostkach  $U$ .

$$a_k = \sum_{i=1}^m w_i U_{ik}$$

gdzie:  $a_k$  oznacza wartość funkcji decyzji dla  $k$ -tej alternatywy

$U_{ik}$  oznacza istotną kategorię wartości  $i$ -tej zmiennej kryterialnej dla  $k$ -tej alternatywy.

6. Wybranie  $k$ -tej alternatywy o maksymalnej wartości funkcji decyzyjnej ze zbioru alternatyw  $\{a_k\}$  przy malejącej liczbie alternatyw po każdym kolejnym wyborze:

$$\max_k a_k = \max_k \sum_{i=1}^m w_i U_{ik}$$

Znając już formalny przebieg procesu decyzyjnego opartego na łączonych motywach przyjrzyjmy mu się teraz w konkretnym zastosowaniu. Weźmy dla przykładu pierwsze z wymienionych poprzednio świadczeń socjalnych fakultatywnych osobowych nieodpłatnych, a mianowicie: pożyczkę na opłacenie wkładu mieszkaniowego. Przedmiotowa potrzeba mieszkania jako środka zabezpieczającego od zagrożeń fizycznych: mechanicznych, termicznych, częściowo chemicznych (zatrucia powietrza) i fizjologicznych (przemęczenia) jest z góry społecznie normowana przez maksymalnie dopuszczalną powierzchnię mieszkania dla określonej liczby współzamieszkujących osób, a ta wielkość determinuje z kolei wysokość pożyczki na wkład mieszkaniowy. Stąd dla poszczególnych osób zgłaszających swą potrzebę uzyskania pożyczki na wkład mieszkaniowy, rodzaj i wielkość sankcji w postaci przeznaczenia i wysokości tej pożyczki jest z góry ustalona.

Zadanie decyzyjne polega więc na tym, komu ze zbioru osób proszących o taką pożyczkę należy jej w miarę pojawiających się możliwości udzielić w 1, 2, ...,  $n$ -tej kolejności. Jak ocenić obiektywnie wielkość i intensywność ich odnośnej potrzeby przedmiotowej mieszkania i wtórnie potrzeby przedmiotowo-konwencjonalnej pożyczki pieniężnej na opłacenie wkładu mieszkaniowego? Jakie motywy brać pod uwagę przy takiej zobiektywizowanej decyzji społecznej? Które motywy należałoby uznać za istotne oraz dla wszystkich równe, te same?

Kolejne zadania cząstkowe stąd wynikające możemy oczywiście rozstrzygać indywidualnie bądź zespołowo albo też zbiorowo w badaniach statystycznych.



Pierwszym zadaniem cząstkowym jest zatem znaleźć zbiór takich motywów, takich zmiennych kryterialnych, od których w sposób istotny powinny zależeć zamierzone decyzje. Zadanie to realizujemy dwuetapowo: Na pierwszym etapie wypisujemy wszystkie przychodzące nam na myśl zmienne kryterialne, a więc np.:

- odległość miejsca zamieszkania od miejsca pracy
- staż pracy w obecnym zakładzie pracy
- warunki mieszkaniowe
- zarobki
- stan rodzinny
- pozycja w strukturze organizacyjnej zakładu pracy lub w procesie realizacji jego zadań.

Na następnym etapie analizujemy te zmienne z punktu widzenia ich zakresowej równorzędności i niezależności i skreślamy tak podporządkowane, jak i zależne (skorelowane), a więc np. skreślamy:

- stan rodzinny, jako warunkujący warunki mieszkaniowe, liczbę metrów kwadratowych powierzchni mieszkania na osobę,
- zarobki, jako zależne od pozycji w strukturze organizacyjnej zakładu pracy lub w procesie realizacji jego zadań.

W efekcie otrzymujemy cztery zmienne kryterialne, które przyjmujemy za istotne dla podejmowania decyzji w sprawie przyznawania pożyczek na wkład mieszkaniowy.

Drugie zadanie cząstkowe polega na szacowaniu relatywnej ważności tych zmiennych kryterialnych dla decyzji, które mamy podjąć. Stawiamy sobie pytanie, czy wszystkie cztery otrzymane zmienne kryterialne są równoważne dla tychże decyzji? Jeśli tak, to przechodzimy do następnego zadania cząstkowego, a jeśli nie, to przystępujemy do odróżniania i porządkowania ich ważności oraz do przypisywania im wag w postaci kolejnych liczb naturalnych od 1 dla najmniej ważnej zmiennej kryterialnej poczynawszy, a następnie do wprowadzenia kolejno relacji różnic i ilorazów ich ważności, do stwierdzania ile razy jedna zmienna jest ważniejsza od drugiej w kolejnych ich parach i przypisywania im odpowiednich liczb naturalnych między którymi zachodzą takie same właśnie relacje.

Po wprowadzeniu relacji porządku otrzymujemy np.:

- 4 — odległość miejsca zamieszkania od miejsca pracy
  - 3 — pozycja w strukturze organizacyjnej lub w procesie realizacji zadań zakładu pracy
  - 2 — staż pracy w danym zakładzie pracy
  - 1 — posiadane warunki mieszkaniowe
- a po wprowadzeniu relacji ilorazów otrzymujemy np.:
- 6 — odległość miejsca zamieszkania od miejsca pracy



- 3 — pozycja w strukturze organizacyjnej lub w procesie realizacji zadań zakładu pracy
- 2 — staż pracy w danym zakładzie pracy
- 1 — posiadane warunki mieszkaniowe.

W przypadku oszacowań indywidualnych lub zespołowych możemy, a w przypadku badań statystycznych musimy obliczyć wagi względne. Tutaj sumujemy po prostu wagi bezwzględne przypisane przez tę samą osobę wszystkim poszczególnym zmiennym kryterialnym, a więc  $6+3+2+1=12$  i dzielimy każdą z wag przez tę ich sumę. Otrzymujemy więc odpowiednio wagi względne: 0,5 0,25 0,17 i 0,08, co daje w sumie 1,00. W przypadku badań statystycznych rozkład wag względnych pozwala wyznaczyć średnie wagi względne i zobowiązuje do wyrównania sumy tych wag do 1,00.

Przechodząc do trzeciego zadania cząstkowego badamy najpierw charakter wyróżnionych zmiennych kryterialnych i ich miary, a następnie sprowadzamy te miary do umownych niemianowanych miar porównywalnych U stanowiących kategorie wartości mierzonych zmiennych kryterialnych. Stwierdzamy więc, że:

- odległość jest zmienną ciągłą mierzoną w kilometrach,
- pozycja jest zmienną skokową mierzoną w poziomach hierarchii struktury organizacyjnej bądź liczbą analogicznych stanowisk w procesie realizacji zadań zakładu pracy oraz stopniem niezbędnego wyspecjalizowania pracownika,
- staż pracy jest zmienną ciągłą mierzoną w latach pracy,
- posiadane warunki mieszkaniowe można uznać za zmienną ciągłą, jeśli oceniać je za pomocą wskaźnika  $w_m$

$$w_m = \frac{\text{powierzchnia mieszkalna w metrach kwadratowych}}{\text{liczba mieszkańców} \times \text{kategoria standardu mieszkania}}$$

Wyróżniamy przy tym cztery kategorie standardów mieszkań i przypisujemy im liczby:

- 4 — bez wody, gazu, elektryczności i ubikacji
- 3 — bez elektryczności lub ubikacji
- 2 — z wodą, gazem, elektrycznością, ubikacją
- 1 — z wodą, gazem, elektrycznością, ubikacją, łazienką, centralnym ogrzewaniem.

Czwartym zadaniem cząstkowym jest przeprowadzenie badań statystycznych w zbiorze alternatyw wyboru (osób, które złożyły prośbę o pożyczkę) ze względu na zmienne kryterialne i wyrażenie ich wartości na skali uniwersalnej U. Zmienna kryterialna „pozycja w strukturze organizacyjnej lub w procesie realizacji zadań zakładu pracy” pozwala wyróżnić np. 11 następujących poziomów:



| pozycja w strukturze organizacyjnej        | pozycja w procesie realizacji zadań |
|--------------------------------------------|-------------------------------------|
| 10 — dyrektor                              | unikalny specjalista                |
| 9 — z-cy dyrektora                         | b. rzadko spotykani specjaliści     |
| 8 — kierownicy wydziałów                   | rzadko spotykani specjaliści        |
| 7 — z-cy kierowników wydziałów             | stosunkowo rzadko spot. specj.      |
| 6 — kierownicy działów                     | bardzo dobrzy specjaliści           |
| 5 — z-cy kierowników działów               | dobrzy specjaliści                  |
| 4 — kierownicy warsztatów, mistrzowie      | specjaliści                         |
| 3 — z-cy kierowników warsztatów            | bardzo dobrzy pracownicy            |
| 2 — kierownicy grup roboczych, brygadziści | dobrzy pracownicy                   |
| 1 — pracownicy, robotnicy kwalif.          | przeciętni pracownicy               |
| 0 — robotnicy niekwalifikowani             | poniżej przeciętni pracownicy       |

Ostatnim zadaniem cząstkowym jest obliczenie wartości funkcji decyzji dla każdego pracownika ubiegającego się o pożyczkę na opłacenie wkładu mieszkaniowego i uporządkowanie tych wartości od największej do najmniejszej. Porządek ten wyznacza kolejność przydzielania pożyczek w chwili podejmowania odnośnych decyzji.

W przypadku gdyby otrzymana kolejność przydzielania świadczenia nie zyskała społecznej aprobaty, cała procedura wymaga rewizji i odpowiednich modyfikacji. Zmiany mogą dotyczyć: doboru zmiennych kryterialnych, ich wag i wyróżnionych kategorii wartości oraz sposobu przekształcenia dokonanych pomiarów  $X$  na umowne wartości skali  $U$   $[0,10]$ . Zmienna sankcji w rozpatrywanym przypadku jest wartością stałą wyrażającą się w określonym świadczeniu socjalnym. Stąd problem sposobu odwzorowania zmienia swój charakter. Nie chodzi tu bowiem o to, co komu dać, lecz o to, komu to a to dać w pierwszej kolejności. To, co komu dać jest bowiem z góry określone i ujęte w pewne normy.

Sukcesywne modyfikowanie treści procedury i każdorazowo sprawdzenie jej w opinii społecznej stanowią drogę do postępu sprawiedliwości.

#### LITERATURA

- Kostowska E., 1983, *Idea równości społecznej*, Warszawa.  
 Perelman Ch., 1959, *O sprawiedliwości*, Warszawa.  
 Rawls J., 1972, *A theory of justice*, Oxford.  
 Tatarkiewicz W., 1976, *O doskonałości*, Warszawa.  
 Zimny Z., 1977, *Systematyka spraw socjalnych*, Katowice, TNOiK.



ZYGMUNT M. ZIMNY

**Justice of societal decisions its measuring and improvement****SUMMARY**

The author assumes that social justice means as much as equal treatment (sanctioning) of society members belonging to the same essential value categories of criterial variables taken into account in appraising their states and actions, and that the cultural level of justice depends on (1) the number and completeness of essential criterial variables respected in making such appraisals, (2) the accuracy of mapping the importance system of essential criterial variables in actual system of social norms and values upon the natural number system, (3) the adaptation accuracy of criterial variable measuring scales to the really existing possibilities of measuring and discriminating essential value categories of those criterial variables.

The cultural level of social justice may be controlled in reference to: (1) the system of sanction variables and their discriminated values, (2) the system of state and action appraising criterial variables organized after the importance relations of those variables and their discriminated essential value categories, (3) the way of mapping the weighted value categories of the essential criterial variables into a sanction system. And hence the level of justice may be raised by respective changing the variables, their weights and/or discriminated value categories and the mapping way.

In the second part the author makes an attempt at constructing a technique of developing the sense of justice in distributing social services and presents an application example of that technique.